

УДК 130.2

Яровицька Н. А.

ДОКТРИНА «ШЛЯХУ»: СХІДНА СПЕЦИФІКА

Стаття присвячена розкриттю східної специфіки відносно теорії «шляху» завдяки вияву трьох рівнів – недіяльного (метафізичного), релігійного та соціополітичного через залучення категорії східної (китайської) філософії – «дао». Продемонстрована реалізація даної тематики в просторі архітектурних споруд.

Ключові слова: «дао», теорія, шлях, рівні, архітектура.

Статья посвящена раскрытию восточной специфики относительно теории «пути» благодаря выявлению трех уровней – недейтельного (метафизического), религиозного и социополитического с помощью использования категории восточной (китайской) философии – «дао». Продемонстрирована реализация данной тематики в пространстве архитектурных сооружений.

Ключевые слова: «дао», теория, путь, уровень, архитектура.

The article is devoted to the revealing of oriental specificity concerning the «way» theory thanks to the exposure of three levels – inactive (metaphysical), religious and sociopolitical ones with the help of conception – «tao». The realization of given theme is demonstrated in the space of architectural construction.

The keywords: «tao», «way» theory, levels, architecture.

Зацікавленість східною тематикою в умовах глобалізації світу сьогодні реалізується на різних щаблях гуманітарного простору. Так, в 2010–2011 роках на міжнародних виставках, присвячених сучасному мистецтву, здобула перемогу робота у вигляді серії фотознімків, на яких фігура європейця поступово заміщувалася обличчям представника східної (азіатської) культури, тобто мова йде про поступову експансію Сходу, яка набуває масштабних розмірів. Таким чином, вияв специфіки східного світогляду стає запорукою успішного міжкультурного співробітництва, що є особливо важливим для представників західної раціональності, у яких рефлексія східної ментальності, духу та культури завжди викликала багато запитань. Саме з цим пов'язується розробка доктрини «шляху», що актуалізує світосприйняття східної рефлексії, а також демонстрація прикладів реалізації цієї концепції в просторі архітектурного мистецтва.

Аналіз літературно-наукової спадщини має різноспрямований характер. Основні положення світоглядного вчення даосизму виявляються в роботах як західних спеціалістів-даологів, серед яких виділяють наукові здобутки Х. Кріла, Ф. Прегадіо, Р. Кірклєнда [10], так і вітчизняних представників, це насамперед дослідження А. І. Кобзева, В. В. Малявіна, В. А. Рубіна, К. М. Тертицького, Л. С. Переломова [5; 6]. Значний внесок у вивчення та аналіз східної культурної традиції, вияв її специфіки та формування порівняльних моделей із західною

раціональністю пов'язаний з дослідником-сходознавцем Є. А. Торчиновим [8]. Так, даосизм встановлюється як єдина автохтонна релігія Китаю, яка уособлює вищу форму вираження традиційної китайської релігійності, навпаки, конфуціанство трактується в межах формування етико-політичної доктрини без акцентування на релігійній спрямованості цього напрямку [8], саме тому морально-політичний чинник – конфуціанські чесноти (стриманість, стійкість, моральна чистота) [3; 5; 7] постають змістовим компонентом соціополітичного модусу стосовно доктрини «шляху» та демонструється на прикладі культурних артефактів – пам'яток архітектури (резиденція Конфуція в Цюй-Фу).

Слід зазначити, що в самій китайській культурі не існувало поняття «релігія», а ті феномени, які західна традиція відносила до релігії, у китайському мовному просторі відповідали поняттю «цзяо» (вчення) [8]. У цьому проявляється одна з відмінностей в аналізі дуалізму Сходу та Заходу.

Одним із методологічних підґрунть у цій статті виступає положення щодо усвідомлення даосизму як певної форми та способу самосвідомості, самоосмислення, рефлексії та самовираження в тексті: немов «мисляче серце (сінь), її вища форма в аристотелівському сенсі, її душа, ентелехія» [8, с. 159]. Цей постулат екстраполюється в простір східного «шляху» і розкривається на прикладі рефлексії однієї стародавньої легенди східної тематики [1; 3; 4], у якій важливими характеристиками поняття «дао» як доктрини «шляху» виступають безпристрасність, відстороненість, споглядання. В цій статті є спроба зафіксувати як спільні, так і відмінні риси між різними експлікаціями стосовно теорії «шляху».

Мета статті – розкрити специфіку концепції «шляху» в східній культурній традиції. Ця мета реалізується в розв'язанні таких завдань:

1) виокремити гуманітарні рівні відносно доктрини «шляху» – недіяльний, релігійний, соціополітичний завдяки поняттю «дао», яке визначається критерієм специфіки проявлення теорії «шляху» в східній інтерпретації;

2) продемонструвати на прикладах архітектурних споруд відображення концепції «шляху».

Рефлексія східної культурної традиції проявляється завдяки залученню категорії філософії Сходу – «дао» і «де», саме вони характеризують велич Сходу, яка неосяжна та мовчазна. Етимологія ієрогліфа «дао» складається з двох сукупних частин: «шоу» (голова) і «цзоу» (йти), тому основний зміст цього ієрогліфа – дорога, що перекладається як «шлях Всесвіту» [7, с. 52]; інше трактування «дао» приводить до набуття значення цього терміна як прояв закону, закономірності з привнесенням моральної складової та надавання шанобливого ставлення до церемонії та ритуалу (учення Конфуція) [3; 5; 6].

Базовими характеристиками для поняття «дао» є такі положення: дао народжує речі, «де» їх кормить; найглибше «де» – створювати і не присвоювати, творити і не хвалитися; будучи старшим, не головувати. Дао пусте, але, проявляючи свою дію, воно здається невичерпним, таким чином символізуючи

дихотомію через поєднання двох категорій «повноти» та «пустоти» [7, с. 52–53]. Наприклад, «дао» є таким, що при промові втрачається сенс промови. В цьому випадку мова йде про алегоричність та афористичний тип мислення. Засновником даосизму як філософського напрямку є Лао-цзи, який залишив після себе твір «Дао-Де цзин» – «Шлях добродетності, або Книга про силу та дію» [7]. Головними аспектами в цій праці, як і «Чжуан-цзи», виступає «мистецтво Шляху», яке зводиться до споглядання, медитації з метою досягнення трансу, що приводить до забуття обмеженого «єго» («забуття себе» – ван во) та єднання з сущим [8, с. 161].

У рамках даосизму даоси вшановують вісьмох безсмертних даосів, у пантеоні яких існує відома постать Цао Гоцзю [4]. Він залишив батьківський дім, коли його брата було страчено за вбивство. Цао присвятив себе слідуванню Дао «Шляху»; так, коли його спитали інші святі, де шлях, він вказав на небо. На питання, де небо, Цао вказав на серце [4]. Глибока афористичність і певною мірою, на перший погляд, логічна парадоксальність притаманна східній уяві, виступаючи джерелом її народження та формування.

Завдяки поняттю «дао» та «де» оформлюється перший рівень концепції «шляху» – недіяльний або метафізичний: «Нічому не слідувати і не йти ніякою дорогою є початок набуття дао» [8, с. 263]. Доречно пригадати вислів ще одного мудреця даосизму Чжуан-цзи, який вважав, що межі (кордони) безмежного – це безмежність обмеженого. Процес пізнання дао починається, коли людина ніде не перебуває і нічому не чинить опір. Це і є початок безтурботного перебування в дао. Яскравим прикладом розкриття глибинного змісту щодо категорії «дао» постає легенда про ремісника Ліня [9]. У цій притчі йде мова про ремісника Ліня, якого просять розкрити секрети його майстерності. Основними складовими таланту, за Лінем, виступають такі якості. Для заспокоєння серця непотрібно витратити свої духовні сили, слід позбавитися думки про винагороду, свою майстерність або невміння, хвалу чи ганьбу. В певний момент людина досягає вищої зосередженості духу, яка дозволяє забути про саму себе, і тоді потрібно братися за роботу; так, коли щось не виходить, необхідно відкласти свою роботу, бо через працю «небесне поєднується з людським – не від того моя робота здається якби божественною?» [9, с. 101–102].

Таким чином, безпристрасність, споглядання, відстороненість, особистісне вдосконалення формують принципи покою і недіяння в аспекті прояву концепції «шляху» на першому рівні.

Треба зазначити, що в східній інтерпретації поняття шляху, дороги не вичерпується лише раціональним уявленням щодо фізичного руху або прояву тілесного. Насамперед це зміна стану якісного штибу, одночасно з тим стан може зазнавати змін, перебуваючи у формі свого недіяння: «Дао, виявляючи себе, вже не дао; слова, стаючи логічними судженнями, не досягають правди немислячого» [7, с. 263]. Прикладом цього є вже відома притча про Ліня. Якісний перехід з

одного стану в інший надається в давньоіндійській філософській школі (даршані) настікі – буддизмі, де Будда виступає не стільки як уособлення божої іпостасі, а як якісна зміна речей і становища, адже в перекладі «будда» означає той, що пробуджує, тобто просвітлений. Зазначимо, що в історичному аспекті ця людина відома на ім'я принца Сіддхартхи Гаутама (плем'я шак'я Муні) [7].

У просторі релігійного модусу відносно теорії «шляху» буддизм – світова релігія, яка постулює чотири великі істини: істина страждання, істина причини, істина звільнення, істина шляху. Зміст останньої істини постулює, що для досягнення спасіння необхідно виключитися з кола перероджень, досягти стану нірвани, тобто згасання та зникнення, що стає можливим через восьмирічний шлях спасіння [7, с. 70]. Цікавим є та особливість, що цифра «8», перевернута набік, перетворюється в знак нескінченності, тобто шлях самовдосконалення внутрішнього «Я» для людини має постійну властивість та силу. Архітектурна споруда в Поталі (Тибет) має на вершині комплексу зображення колеса сансари з вісьмома спицями (!), по обидві боки якої стоять газелі – «перші слухачі проповіді Будди», за переказами «лісові мешканці» [7, с. 72–73]. Прикладом поєднання архітектурної форми і прояву глибинного символізму, де відображається релігійна експлікація доктрини «шляху», є буддистський храм Боробудур (о. Ява, Індонезія) [2]. Побудова архітектурної пам'ятки демонструє специфіку буддистського «пізнання істини», яка відтворюється у вигляді шляху від нижніх ступенів до верхніх. Стіни та балюстради першого ярусу зображають земне життя Будди. Найвищі сфери духовного пізнання мають вигляд «шляху» пізнання завдяки розташуванню статуй будд, які стоять за брамами стін ступ – архітектурних пам'яток буддизму та можуть уявлятися лише «внутрішнім зором вірянина»: кроки сходження душі – «це шість вдосконалень у вигляді милостині, обітниці, терпіння, старання, медитації та мудрості» [7, с. 77]. Вершина ступи визначається як найвищий ступінь пізнання (завершення і розрішення): у цій ступі знайшла собі прихисток «незакінчена статуя Будди – Арупадхата (світ, що не має форми) – світ чистого інтелекту, недосяжний для людини» [2, с. 16].

Острівний Схід (Японія) демонструє прихильність до теорії «шляху» завдяки релігії «сінто», яка перекладається як «шлях богів» [10]. Крім того, у Японії набув популярності напрямок дзен-буддизму. Витоки цього вчення пов'язані з фігурою індійського ченця Бодхидхарма, який на межі VI–VII століть проповідував буддизм махайяни в Китаї, заснувавши там школу чань. Це слово на санскриті означає «медитація», у Японії воно перетворилося в дзен. Так, у рамках дзен-буддизму знаходить своє відображення об'єднання недіяльного та релігійного рівнів для досягнення «шляху Дзен» [10], тобто досягнення шляху просвітлення, коли усталені уявлення про себе і світ руйнуються і в результаті процесу медитації проявляється знання про Єдину Пустоту [10, с. 24], що, як було зазначено раніше в статті, є притаманною для поняття «дао» [4; 7; 8; 11].

Третій рівень концепції «шляху» пов'язаний з фігурою давньокитайського

мислителя Конфуція, який залучив ідею шляху до свого вчення щодо формування соціополітичної конструкції та засад державного управління [3; 5; 6]. Приблизно 2000 тисячі років тому в Китаї поширюються різноманітні політичні та соціальні вчення. Конфуцій, як учитель державності, ідеалізував правителів стародавніх часів, які повинні були керувати за допомогою своїх моральних чеснот та шукав майбутнє в минулому. Так, у своєму вченні мислитель вивів зв'язок між ідеєю шляху та принципами ієрархічності, симетрії, що становлять серцевину поглядів щодо успішного керування суспільством, вияву покірності та шанобливого ставлення нащадків до батьків, підлеглих до волі імператора. Таким чином, конфуціанство підводить фундамент під владу як таку, вводячи в статус закону панування сина Неба: дружина підкорюється чоловіку, син – батькові, піддані – імператорові. Подібна чітка ієрархія становить зручний інструмент соціополітичного управління. Цей принцип симетрії наочно проявляється у вигляді кам'яних різноманітних фігур звірів на доріжках, які ведуть до могил старовинного кладовища в резиденції Конфуція в Цюй-Фу: у вигляді скульптур представлені коні, що символізують високий ранг посадовця; вівці, що уособлюють пошану, повагу та покірність; постаті військових – готовність підтримати праправнука мудреця на шляху в потойбічний світ.

Одночасно з цим відтворюється культ пошани, символічно обгорнутий в акт походу вищих посадовців-«мандаринів» до Кипарисового гаю. Вони, переступаючи ступені, немов промовляють про руйнування перепон у вигляді різноманітних складних іспитів, їх успішне подолання, утверджують набуття нового статусу. Отже, у рамках недіяльного та соціополітичного модусів мова йде про взаємообмін між двома рівнями стосовно концепції «шляху».

Учення Конфуція набуває своєї краси і в просторі архітектури завдяки залученню моральних постулатів. Одним із таких прикладів є проект «Народної будівлі» для Всесвітньої виставки 2010 року (Шанхай, Китай) [2]. Він виступає уособленням синтезованого погляду перехрестя іконографії та витвору архітектурного мистецтва. Данські архітектурні компанії Bjarke Ingels Group і Julien De Smedt [2] залучили специфіку лінгвістичного простору Китаю – ієрогліфи як картинку архітектурної форми, реалізуючи, таким чином, тему всесвітньої виставки «Краще місто, краще життя», у якій враховується традиція та національний дух. Будівля мала вигляд ієрогліфа «жень» – людина, люди, у результаті отримали «Споруду Жень», тобто REN Building. Окрім цього, «жень» – це поняття доктрини етикету «лі» філософа Конфуція; уперше вводиться до китайської етики поняття «жень», яке уособлює справжню природу людини, гуманність. Принцип симетрії і порядку проявляються завдяки поняттю «середини» – ідеального стану суспільства та його членів, що базується на п'ятьох чеснотах: мудрість, гуманність, вірність, пошана старших, мужність [3; 5; 6], а споруда виступає сплетінням понять «життя», «місто» і «людина» [2, с. 39]. Архітектори навмисно заклали декілька символів, які мають асоціативний зв'язок з

поняттями «життя» і «місто». Наприклад, фасад будівлі уособлює ієрогліф «вогонь», існує також символ «земля», хвиляста покрівля в основі споруди спрямовує погляди до «води», круглі вікна – до «металу». Перша башта народжується з водної стихії і присвячується активності людського тіла, відображаючи покрівлю спортивного та водного центрів. У другій башті закладено символічну ідею національного духу та просвітництва [2]. Отже, моральні чесноти конфуціанського вчення становлять підґрунтя як етико-політичного ідеалу, так і виступають складовими у відображенні пам'яток мистецтва.

Таким чином, аналізуючи східну культуру з точки зору її прояву в аспекті філософської доктрини «шляху», треба зазначити таке. Для рефлексії східної генези притаманне функціонування афористичного типу мислення: «де закінчуються шляхи думки – там починай розуміти, де слова припиняють висловлювати – там починай спостерігати». Особливою рисою виступає спрямованість на минуле, формуючи канон світоглядно-релігійної та культурної складової. Базовими поняттями щодо розкриття теорії «шляху» виступають категорії східної (китайської) філософської думки – «дао» та «де». Мовна специфіка надає варіативні інтерпретації цих понять.

У статті виділено три рівні реалізації концепції «шляху». Перший рівень – недіяльний (метафізичний) – характеризується особливою відстороненістю. Символічною постаттю для першого модусу виступає фігура Лао-цзи. Другий рівень – релігійний або сакральний, де шлях відображається завдяки вченню Будди (восьмирічний шлях спасіння) і висвітлює якісні зміни стану індивіда. Третій рівень – соціополітичний або управлінський, який формує модель пошани і покори, що пов'язується з наявністю моральних чинників, наприклад, з правилами етикету «лі», до її складу входить любов однієї людини до іншої – жень, пошана сина (сяо), чесність, щирість, прагнення до внутрішньої досконалості та ввічливість. Слід зазначити, що ці модуси не є суто автономними та повинні сприйматися в сукупності різних проявів трьох рівнів, на об'єднавчих засадах для формування «синтетичного» світосприйняття і прояву глибинного символізму, що є невід'ємною складовою східної гуманітарної традиції.

Література:

1. Афоризмы китайских мудрецов / [сост. М. Э. Логинова]. – М. : Эксмо, 2008. – 222 с.
2. Казаков Ю. Н. Самые удивительные шедевры мировой архитектуры / Казаков Ю. Н., Флавицкий Н., Константинофф С. – Спб., 2008. – 143 с.
3. Конфуций. Я верю в древность / Конфуций; [сост., пер. с древнекит. и англ., коммент. И. И. Семененко]. – М. : Терра – Кн. клуб: Республика, 1998. – 382 с.
4. Лао-цзы. Обрести себя в Дао / Лао-цзы; [сост., пер. И. И. Семененко]. – М. : Республика, 1999. – 362 с.
5. Малявин В. В. Конфуций : [сборник изречений] / В. В. Малявин. – М. : Амонашвили, 1996. – 175 с.
6. Рубин В. А. Личность и власть в Древнем Китае / В. В. Рубин. – М. : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1999. – 384 с.

7. *Таранов П. С.* 150 мудрецов и философов / П. С. Таранов. – Симферополь-Запорожье : Нарус-М, 2000. – 848 с.

8. *Торчинов Е. А.* Пути философии Востока и Запада: познание запредельного / Е. А. Торчинов – СПб. : Азбука классика ; Петербургское востоковедение, 2007. – 480 с.

9. *Чжуан-цзы.* Книга Чжуан-цзы / Чжуан-цзы // Антология даосской философии. – 1994. – С. 101–102.

10. Японская гравюра и живопись / [сост. А. В. Савельева]. – СПб. : ООО СЗКЭО «Кристалл» ; М. : Оникс, 2007. – 320 с.

11. *Kirkland R.* The History of Taoism. A New Outline. Research Note / R. Kirkland // Journal of Chinese Religions. – 2002. – № 30. – P. 177.